

אוניברסיטת בר אילן

המגמה לחינוך מיוחד (התמחות באוטיזם)

פיתוח שיח חברתי בקרב ילדים עם אוטיזם בעלי יכולת

מילולית מוגבלת בזיקה לתפקודים הניהוליים

יעל אסטרוגו

עבודה זו מוגשת כחלק מהדרישות

לשם קבלת תואר מוסמך

בבית הספר לחינוך של אוניברסיטת בר-אילן

תקציר

רקע

אוטיזם (ASD – Autism Spectrum Disorder) היא לקות התפתחותית הפוגעת בתחומים שונים בחיי האדם. אחד מתחומי הפגיעה המרכזיים הוא היכולות התקשורתיות – חברתיות (DSM-V, 2013). הפגיעה קשה עוד יותר כאשר מדובר בילדים עם יכולת דיבור מצומצמת (Minimal Verbal Children with Autism – MVCwA). אצל ילדים אלה הסימפטומים של האוטיזם חמורים יותר (Cohen, Conduit, Lockley, Rajaratnam, & Cornish, 2014).

Maljaars, Noens, Scholte, and Van Berckelaer-Onnes (2012) מצאו כי התפקוד המילולי של MVCwA נמוך יותר הן בהשוואה לילדים צעירים יותר ללא לקות אך באותו גיל מנטאלי והן בהשוואה לילדים עם מוגבלות שכלית התפתחותית בגיל כרונולוגי וגיל מנטאלי דומה. לצד הפגיעה השפתית קיימת אצל MVCwA גם פגיעה ביכולות החברתיות. הפער בין היכולות החברתיות של ילדים עם ASD ליכולות החברתיות של בני גילם מופיע כבר בגיל הרך (Konst, Matson, Goldin, & Williams, 2014). בקרב MVCwA ישנה הנמכה ביכולות החברתיות אפילו ביחס ל-HFASD (High Functioning ASD) (Lidstone, Fernyhough, Meins, & Whitehouse, 2009).

תחום פגוע נוסף הוא התפקודים הניהוליים (Executive Function). התפקודים הניהוליים הם קבוצה של תהליכים קוגניטיביים גבוהים האחראים על ארגון ותיאום התנהגות והמסייעים בביצוע פעולות הקשורות למטרות מורכבות במצבי חיים שונים (Bell, & Cuevas, 2016). אצל ילדים עם ASD קיים חסך בתפקודים הניהוליים. לחסך זה יש השפעה על ההתנהגות המסתגלת של הילדים (Gilotty, Kenworthy, Sirian, Black, & Wagner, 2002) ועל היכולת שלהם לפתח שפה ותקשורת חברתית עם זולתם (Best, Miller, & Jones, 2009).

מחקרים שונים בחנו תוכניות התערבות שונות שנועדו לסייע לילדים עם ASD בפיתוח מיומנויות שפתיות וחברתיות, על מנת שיחליפו התנהגויות שאינן מסתגלות (Witmer, Nasamran, Parikh, Schmitt, & Clinton, 2015). בעולם המחקר ניתן למצוא מחקרים העוסקים בפיתוח

יכולת הדיבור אצל ילדים עם ASD (Kasari et al., 2009, Pickett, Pullara, O'Grady, & Gordon, 2014), פיתוח השפה באמצעות תת"ח (תקשורת תומכת חלופית) (Gordon, McElduff, & Charman, 2011, Wade, Howlin, & Charman, 2011) ופיתוח אינטראקציה חברתית ויכולות חברתיות עבור HFASD (Bauminger, 2002). בין המחקרים השונים ישנם מחקרים בודדים בלבד העוסקים בפיתוח היכולות החברתיות עבור ילדים עם אוטיזם קלאסי (ASD) (Zercher, Hunt, & Schuler, 2016, DiStefano, Shih, Kaiser, Landa, & Kasari, 2001, Webster, 2001). מחקרים העוסקים בפיתוח השיח החברתי עבור MVCwA לא נמצאו כלל.

מטרות המחקר

למרות הקשיים המשמעותיים של MVCwA לפתח שיח חברתי עם בני הגיל ולמרות הצורך המשמעותי בסוג פעילות שכזה, לא נמצא מחקר מקיף שעסק בתוכניות התערבות לפיתוח השיח עם בני הגיל עבור ילדים אלה. חשיבותו של מחקר זה הוא בעצם היותו מחקר ראשון הבוחן תוכנית התערבות שמטרתה לתת מענה בתחום השיח עם בני הגיל עבור MVCwA. תוכנית ההתערבות לפיתוח שיח חברתי המוצגת כאן, בנויה עבור ילדים אלה ומותאמת ליכולותיהם ולמאפיינים המיוחדים שלהם.

השערות המחקר

שלוש ההשערות הראשונות במחקר זה עוסקות בשיח החברתי ובתפקודים הניהוליים בעקבות תוכנית ההתערבות. השערת המחקר הראשונה היא שתוכנית ההתערבות תהיה יעילה לקידום יכולות השיח החברתי של קבוצת התערבות בה נכללו MVCwA, בהשוואה לקבוצת ביקורת שלא נחשפה להתערבות במהלך המחקר. השערת המחקר השנייה היא ששיפור יימצא גם במדדי ההסתגלות התקשורתית והחברתית עבור MVCwA אצל ילדי קבוצת ההתערבות ביחס לקבוצת הביקורת. כפועל יוצא של שתי ההשערות הראשונות, השערת המחקר השלישית היא שלצד השיפור החברתי יימצא שיפור גם בתפקודים הניהוליים אצל ילדי קבוצת ההתערבות ביחס לקבוצת הביקורת. השערת המחקר הרביעית עוסקת בקשר בין היכולות הקוגניטיביות השפתיות של הילדים לשיפור בשיח והשערת המחקר החמישית עוסקת בקשר בין היכולות הקוגניטיביות

הביצועיות של הילדים לשיפור בשיח. השערת המחקר השישית עוסקת בקשר בין רמת התסמינים האוטיסטיים לבין מידת השיפור בשיח החברתי.

שיטה

המחקר הנוכחי הינו חלק ממחקר רחב יותר שבחן יכולות קשב, שיח ושיתוף פעולה של 54 MVCwA בגילאי 8-16. מתוך כלל הילדים, השתתפו במחקר זה 36 ילדים. למחקר נבחרו ילדים שיש להם עד 30 מילים מדוברות ספונטניות, בעלי שליטה באוצר מילים מסומל (בתת"ח) של לפחות 20 מילים, יכולות שפתיות וביצועיות התואמות את הסף הגבוה של המוגבלות השכלית – התפתחותית הבינונית ומעלה על פי מבחני ה-Peabody וה-Raven ואבחנה של אוטיזם על פי אבחנה קלינית קודמת ועל פי שאלון ה-SCQ. הילדים חולקו באופן אקראי לשתי קבוצות של 18 ילדים (תשעה זוגות בכל קבוצה): קבוצת המחקר שקיבלה התערבות מיידית וקבוצת ביקורת. לבדיקת ההבדלים בין הקבוצות במשתני הרקע נערכו מבחני t ו- χ^2 . במבחנים אלה לא נמצאו הבדלים מובהקים בין הקבוצות כפי שניתן לראות בלוחות 1 ו-2.

איסוף הנתונים נעשה על ידי מעריכים עיוורים לפרטי המחקר ולזהות הילדים בקבוצת המחקר ובקבוצת הביקורת. המעריכים היו אנשי מקצוע מתחום החינוך המיוחד. מדדי הרקע של הילדים לפיהם נקבעה התאמתם לקבוצה נבחנו באמצעות: SCQ – שאלון להורים המשמש לצורך אבחנה של אוטיזם (Rutter, Bailey, & Lord, 2003). מבחן Peabody Picture Vocabulary Test-III (Dunn & Dunn, 1997) המהווה מדד ליכולות השפתיות ומבחן Raven's coloured progressive matrices (Raven, 1976) המהווה מדד ליכולות הביצועיות.

כלי הערכת תוכנית ההתערבות הועברו לפני תחילת תוכנית ההתערבות ולאחריה על מנת להעריך את השינויים ביכולות של הילדים: שאלון Vineland Adaptive Behavior Scale (Sparrow, Balla, & Cicchetti, 1984) – שאלון חצי מובנה, המועבר למורים והבודק את יכולת ההסתגלות של ילדים בתחומי התקשורת, החיברות ומיומנויות היומ יום. שאלון Behavior Rating Inventory of Executive Function (Gioia, Isquith, & Kenworthy, 2000) המועבר על מנת לבדוק את התפקודים הניהוליים של הילדים. כדי לבחון את הצלחת תוכנית ההתערבות, נעשתה תצפית על כל זוג ילדים לפני תחילת תוכנית ההתערבות ולאחריה, באמצעות הסולם לקידוד

אינטראקצית שיחה חברתית (Capps, Kehres, & Sigman, 1998). הסולם הותאם למאפייני ה-MVCwA.

תוכנית ההתערבות לפיתוח שיח חברתי, שהועברה לילדי קבוצת ההתערבות בזוגות, כללה מספר מטרות עבור MVCwA: שיפור היוזמה לשיח חברתי עם בני הגיל, שיפור ההתמדה בשיח חברתי עם בני הגיל, שיפור ההדדיות בשיח החברתי עם בני הגיל, שיפור הפרגמאטיקה בשיח החברתי עם בני הגיל.

תוצאות

בהתאם להשערת המחקר הראשונה, על פי תצפית השיח, נמצאה התקדמות ביכולות הילדים מקבוצת ההתערבות בשיח החברתי בהשוואה לקבוצת הביקורת: הפעולות שלהם היו יותר רלוונטיות לשיחה, הם השתמשו במילים רבות יותר כלפי העמית ויזמו יותר אינטראקציה עם העמית. ההערכה הכללית שקיבלו על השיחה החברתית השתפרה לאחר ההתערבות. במקביל נמדדה הפחתה בגרייה העצמית שלהם במהלך השיחה. יחד עם זאת, במדדים האחרים של השיחה (קשר עין, ג'סטות תקשורתיות, חיוך חברתי ואוצר מילים) לא נמצא שיפור אצל ילדי קבוצת ההתערבות ביחס לקבוצת הביקורת.

בהתאם להשערת המחקר השנייה, על פי שאלון ה-Vineland, נמצאה עלייה במדדי ההסתגלות בחלק מהמדדים. מבין מדדי ההסתגלות החברתית (פתרון בעיות, יחסים בין אישיים ומשחק) חל שיפור אצל ילדי קבוצת ההתערבות בהשוואה לקבוצת הביקורת ביחסים בין אישיים ובמשחק. במדדי ההסתגלות התקשורתית (הבעה, הבנה וכתיבה) לא נמצא שיפור מובהק בהשוואה לקבוצת הביקורת.

בהתאם להשערת המחקר השלישית, על פי שאלון ה-BRIEF, נמצא שיפור בחלק מהתפקודים הניהוליים אצל ילדי קבוצת ההתערבות בהשוואה לקבוצת הביקורת. מתוך מדדי ויסות ההתנהגות (ריסון אימפולסיביות, גמישות ושליטה רגשית) חל שיפור במובהקות גבולית רק בממד ריסון האימפולסיביות, אך במקביל, בשלושה מתוך חמשת מדדי המטה קוגניציה (תכנון והצבת מטרות, ארגון ובקרה על הביצוע) חל שיפור אצל ילדי קבוצת ההתערבות ביחס לקבוצת הביקורת (במדדים יוזמה וזיכרון עבודה לא חל שיפור מובהק בהשוואה לקבוצת הביקורת). שיפור

מובהק אצל ילדי קבוצת ההתערבות ביחס לקבוצת הביקורת, נמדד גם בציון הכללי של התפקודים הניהוליים.

בעת בחינת השערות המחקר הרביעית והחמישית נמצאו ממצאים סותרים לגבי ההתקדמות ביכולות השיח והיכולות החברתיות ובין היכולות המילוליות והביצועיות (המרכיבים של ציון ה-IQ) אצל ילדי קבוצת ההתערבות בהשוואה לקבוצת הביקורת. בעת בחינת השערות המחקר השישית נמצא קשר מועט בין חומרת האוטיזם ובין השיפור ביכולות השיח עבור קבוצת ההתערבות בהשוואה לקבוצת הביקורת. יחד עם זאת, נמצא קשר שלילי מובהק בין חומרת האוטיזם על פי שאלון ה-SCQ ובין מידת השיפור במדדים התקשורתיים של ה-Vineland (הבנה והבעה) ועם ציון התקשורת המסתגלת הכללי עבור קבוצת ההתערבות בהשוואה לקבוצת הביקורת. כלומר – ככל שחומרת הסימפטומים האוטיסטיים היתה נמוכה יותר, חל שיפור משמעותי יותר בתחום התקשורת המסתגלת של ילדי קבוצת ההתערבות בעוד שבקרב ילדי קבוצת הביקורת לא נמצא מתאם דומה.

מסקנות

כאמור, במחקר הנוכחי, נבדקה לראשונה תוכנית התערבות לקידום שיח חברתי עבור ילדים עם ASD ועם יכולות מילוליות מצומצמות (MVCwA). בספרות קיימים דיווחים על קשיים משמעותיים של ילדים עם ASD בתחום השפתי ובתחום החברתי. רוב רובם של הדיווחים עוסק בילדים בתפקוד גבוה שאוצר המילים שלהם רחב (Pickett et al., 2009). לא קיימים מאמרים שעוסקים בבחינת תוכניות התערבות לפיתוח השיח החברתי עבור ילדים על הרצף האוטיסטי עם יכולות מילוליות מצומצמות.

המחקר הנוכחי מצביע על כך שקידום מרכיבי השיח החברתי אפשרי אפילו עבור MVCwA. עוד עולה מתוך המחקר, כי העבודה על תחום השיח החברתי עם ילדים אלה, תורמת גם לקידום ההסתגלות החברתית ולקידום חלק משמעותי מתוך התפקודים הניהוליים שלהם. יחד עם זאת, התוצאות אינן מאששות את השערות המחקר באופן מלא. יתכן שהסיבות לכך קשורות לכלים בהם נעשה שימוש, לקושי לבחון את אוכלוסיית ה-MVCwA ובמשך הקצר של תוכנית ההתערבות. למרות קיומן של מגבלות אלה, חשוב לזכור כי יחסים חברתיים עם בני הגיל הם תנאי הכרחי לרווחה הרגשית של ילדים, לפיתוח הקוגניציה, השפה והמיומנויות החברתיות

שלהם. היכולת לשוחח עם בני הגיל היא אחד המפתחות להצלחה באינטראקציה שכזו Coplan & (Arbeau, 2009). לכן, ישנה חשיבות גדולה מאוד להמשך עבודה מחקרית וקלינית על קידום תוכניות לפיתוח שיח חברתי ויכולות חברתיות בקרב MVCwA.